

Omonova Muxlisa Do'snazar qizi

Alfraganus universiteti,
“Pedagogika va psixologiya” kafedrasida
dotsent v.b., pedagogika fanlari
bo'yicha falsafa doktori (PhD)
muxlisa.alfraganus@gmail.com

Sotvoldiyev Shoxro'zbek Nigmatulla o'g'li

Alfraganus universiteti
“Pedagogika va psixologiya” yo'nalishi magistranti,

Anotatsiya. Hozirgi kunda o'smirlarda kuzatilayotgan agressiv xatti-harakatlarni namoyon bo'lish sabablarini aniqlash, destruktiv xulq-atvorni oldini olish yoki nazorat qilish lozim. Ushbu maqolada o'smir yoshidagi agressiyaning psixologik xususiyatlari, xulq - atvoridagi o'zgarishlar va o'smirlik davridagi tajovuzkorlik xususiyatining shakllanishi bo'yicha fikr va mulohazalar yoritib berilgan. Shuningdek, zo'ravonlikning psixologik xususiyatlari, uning o'smirlik davriga xos shakllanishiga ta'sir etuvchi sabablar, olimlarning ushbu muammo bo'yicha zamonaviy tadqiqotlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: agressiya, tajovuz, xulq-atvor, zo'ravonlik, o'smir, shaxs, xarakter, gender.

Аннотация. Необходимо выявить причины агрессивного поведения, наблюдаемого у современных подростков, а также предупредить или контролировать деструктивное поведение. В статье рассматриваются психологические особенности подростковой агрессии, изменения в поведении, а также размышления и наблюдения о формировании агрессивного поведения в подростковом возрасте. Также освещаются психологические особенности насилия, причины, влияющие на его формирование в подростковом возрасте, и современные исследования ученых по этой проблеме.

Ключевые слова: агрессия, агрессивность, поведение, насилие, подросток, личность, характер, пол.

Annotation. It is necessary to identify the causes of the manifestation of aggressive behavior observed in adolescents today, to prevent or control destructive

behavior. This article discusses the psychological characteristics of aggression in adolescence, changes in behavior, and the formation of aggressive behavior in adolescence. It also discusses the psychological characteristics of violence, the reasons affecting its formation in adolescence, and modern research by scientists on this problem.

Keywords: aggression, aggression, behavior, violence, teenager, personality, character, gender.

Kirish. Bugungi kunda jamiyatimizda yuzaga kelgan keskin, beqaror ijtimoiy, iqtisodiy va ekologik vaziyat turli yoshdagi odamlarning shaxsiy rivojlanishi va xatti-harakatlarida turli xil og'ishlarning kuchayishiga sabab bo'lmoqda. Ular orasida o'smirlarning tobora begonalashuvi, tashvishlarining kuchayishi, ma'naviy vayron bo'lishi, bu esa shafqatsizlik va tajovuzkorlik bilan bog'liq bo'lib, so'nggi paytlarda tajovuz mavzusi voyaga yetmaganlar jinoyatchiligi, tajovuzkorlikning turli ko'rinishlari va bolalarning shafqatsizligi tufayli ayniqsa dolzarb bo'lib qoldi.

Muhokama. Agressiv xulq-atvor bu inson bilan vaziyatning o'zaro ta'siri natijasidir. Agressivlik sifat va miqdor tavsiflariga ega bo'lib, barcha xossalar kabi u ham turli darajalarda ifodalanadi. Deyarli to'liq nomavjudlikdan to yetarlicha rivojlangan aggressivlikkacha namoyon bo'ladi. Agressivlik har bir shaxsda qanchadir miqdorda bo'lsada mavjud bo'ladi. Agressivlik darajasi yuqori bo'lgan kishilar boshqalarga nisbatan agressiv reaksiyalarni namoyon etishga ko'proq moyil bo'ladilar. Agressiv reaksiyalarga boshqa odamlarni qoralash, haqoratlash yoki ularga jismoniy zarar yetkazishga yo'naltirilgan reaksiyalarni kiritishimiz mumkin.

Agressiv xulq – atvorni har tomonlama tushuntirib beruvchi nazariyalar mavjud bo'lib, ularning har biri agressiya va uni keltirib chiqaruvchi omillarni batafsil tushuntirib beradi [1].

Agressiv xulq-atvor asosini agressivlik motivi tashkil etadi. Agressiv xatti-harakatlar shaxsga ma'naviy, moddiy yoki jismoniy zarar yetkazishi, destruktiv xulq-atvorni yuzaga kelishiga ta'sir ko'rsatishi bilan xarakterlanadi. Bunday xatti-harakatlarni bartaraf etishning psixologik jihatdan qiyin tomoni shundaki, agressiv xatti-harakat qiluvchi shaxs o'z xatti-harakatlarini oqlash uchun turli xil dalillarni keltiradi va o'zidan aybni soqit qilishga urinadi.

Adabiyotlar tahlili. Venalik psixolog Z.Freyd va uning shogirdlari o'smirlik davrini baholashda insonga azaldan berilgan qandaydir mayl nishonasi sifatida vujudga keladigan o'z mavqeini belgilashga ongsiz intilishni eng muhim asos deb hisoblaydilar. Bu intilish go'yoki xudbinlik, boshqa kishilarni mensimaslik, paydo bo'lishga, atrof-muhit bilan kelisha olmaslikka, hatto nizolarga olib kelar, ongsiz ehtiyojlari va mayllari shaxsning faolligini belgilar emish. Sobiq sovet psixologlari Z.Freyd nazariyasining

mutlaqo asossizligini ta'kidlab, o'smirda imkoniyat bilan talabchanlik o'rtasidagi kelishmovchilik, o'zini ko'rsatishga moyillik va o'z ichki dunyosiga qiziqishning namoyon bo'lishi bilan tavsiflanishini asoslab berdilar [2].

Ayrim psixologlar biogenetik o'sishning biologik omillariga, ya'ni jinsiy yetilishga alohida ahamiyat beradilar. Ularning fikricha, o'smirning psixik jihatdan inqirozga yetaklovchi, hayajonga soluvchi sub'ektiv ichki kechinmalari o'g'il va qizlarni yolg'izlik psixologiyasiga tortar emish. O'smir uchun xarakterli norozilik, qo'pollik, qaysarlik, shafqatsizlik, tajanglik, ginaxonlik, tajovuzkorlik kabi illatlar jinsiy yetilishning mahsuli yangi tuyg'ular, mayllar, kechinmalar o'smir xatti-harakatida hukmron bo'lib, uning xulq-atvorini boshqaradi deb tushuntirilmoqda. O'smirlikning psixologik qiyofasi, holati, imkoniyati yagona sof biologik omilga bog'liq emasligi hammaga ayondir [3].

Agar os'mirlarda agressiyaga nisbatan ta'sirni – gender omil sifatini baholasak, – unda erkaklar (o'g'il bolalar) ancha yuqori to'g'ridan-to'g'ri va jismoniy, ayollar (qiz bolalar) esa – bilvosita va verbal tajovuzni namoyon qiladilar. Umuman olganda, ayni damda ayollar ko'pincha muvaffaqiyatli tarzda uning psixologik variantiga murojaat qilsalar erkak jinsiga jismoniy kuch ishlatishga katta moyillik qayd qilinadi.

Yosh, gender va individual omillarning juda muhimligiga qaramay, tajovuzkor xulqning shakllanishida, ko'plab tadqiqotchilar fikriga ko'ra, shaxs rivojlanishidagi ijtimoiy sharoitlar yetakchi ahamiyat kasb etadi.

Natija va tahlil. Bassning fikricha, agressiv harakatlarni uchta shkalaga asoslangan holda tasvirlash mumkin: jismoniy – verbal, aktiv – passiv va bevosita – bilvosita. Ularning kombinatsiyalari sakkizta ehtimolga yaqin kategoriyalarni berib, ko'plab agressiv harakatlarni ular asosida tushuntirish mumkin [4]. Masalan, bir kishining ikkinchisining ustidan otib, pichoqlab yoki kaltaklab zo'rovonlik qilishi ham jismoniy, ham aktiv, ham bevosita shkala sifatida tavsiflanishi mumkin.

Bassning agressiya kategoriyalari

Agressiya tipii	Misollar
Jismoniy-aktiv-bevosita	Odamni sovuq qurol bilan jarohatlash, uni kaltaklash va o'q otar qurol bilan yaralash
Jismoniy-aktiv-bilvosita	Qopqon-minalarni qo'yish; yollanma qotil bilan dushmanini yo'q qilish uchun til biriktirish
Jismoniy-passiv-bevosita	Odamning maqsadga erishishiga yoki istagan faoliyati bilan shug'ullanishiga

VOLUME-3, ISSUE-3

	(masalan o'tirib o'tqaziladigan namoyish) jismonan yo'l qo'ymaslikka harakat qilish
Jismoniy-aktiv-bilvosita	Zarur vazifalarni bajarishdan bosh tortish (masalan, o'tirib o'tkaziladigan namoyish paytida xududni bo'shatib qo'yishdan bosh tortish)
Verbal-aktiv-bevosita	So'z bilan haqoratlash yoki boshqa odamni kamsitish
Verbal-aktiv-bilvosita	Boshqa odamga tuhmat qilish yoki u haqida mish-mishlar tarqatish
Verbal-passiv-bevosita	Boshqa odam bilan gaplashishdan, uning savollariga javob berishdan bosh tortish va boshqalar
Verbal-passiv-bilvosita	Aniqlik kiritishdan va tushuntirib berishdan bosh tortish (masalan, nohaq tanqid ostiga olingan odamni himoyasiga biron-bir gap aytishdan bosh tortish)

Agressiyaning ijtimoiy ma'qul va asotsial agressiv xulq-atvor turlari farqlanadi. Ijtimoiy ma'qul agressiya turida frustratsiya, affekt, stress va nizo natijasida kelib chiquvchi zo'riqish hamda xavotirlanish ijtimoiy normalarga mos keluvchi harakatlar orqali hal qilinadi. Asotsial agressiv xulq-atvor jamiyatda qabul qilingan normalarga zid bo'lgan harakatlarda namoyon bo'ladi.

Agressiyaning turli: bevosita jismoniy kuch ishlatishdan, raqibni so'z bilan haqoratlab unga tahdid qilishdan tortib, boshqa bir insonni yashirincha boshqarishga, kelgusida kutilayotgan noxushliklarga shama qiluvchi bilvosita ta'sir ko'rsatish shakllari kuzatiladi. Shuningdek, agressiyaning ijtimoiylashuvga bo'ysunmaydigan dardmandlik darajasiga boruvchi shakllari ham ma'lum. Psixologiyada agressiv xulq-atvor quyidagicha tasniflanadi:[5]

1. Agressiyaning dardmandlik darajasidagi alomatleri (tutoqib ketish, jahl kelganda o'zini yo'qotib qo'yish);

2. Agressiyaning jismoniy og'zaki va boshqa, butun jamiyat uchun nomaqbul sanalgan axloq qonun-qoidalari bilan bog'liq shakllari (odatda, ular ijtimoiylashuv xususiyatlari, aksil ijtimoiy xulq-atvor normalarining mustahkamlanishi bilan bog'liq bo'ladi);

3. Jamiyatda qabul qilingan axloq qonun-qoidalarini yetarlicha o'zlashtirilmaganligi yoki xatti-harakatlarini idora qilish imkonini beruvchi xususiy

sifatlarni to'liq shakllanmaganligi bilan bog'liq agressiyaning turli ko'rinishlari (ta'lim-tarbiya ko'rmaganlik);

4. Ayrim kuzatuvchilar tomonidan agressivlik haq-huquqlarini poymol qilish, birovga ziyon yetkazish gumonini paydo qiladigan, boshqa bir kuzatuvchilar tomonidan qat'iylik, faollik sifatida talqin qilinadigan barcha xatti-harakatlar. Agressiv xulq-atvor asosini agressivlik motivi tashkil etadi. Agressiv xatti-harakatlar shaxsga ma'naviy, moddiy yoki jismoniy zarar yetkazishi, destruktiv xulq-atvorni yuzaga kelishiga ta'sir ko'rsatishi bilan xarakterlanadi. Bunday xatti-harakatlarni bartaraf etishning psixologik jihatdan qiyin tomoni shundaki, agressiv xatti-harakat qiluvchi shaxs o'z xatti-harakatlarini oqlash uchun turli xil dalillarni keltiradi va o'zidan aybni soqit qilishga urinadi. Agressiyani tez-tez ifodalanishi shaxsning emotsional holati bo'lib uning asosini quyidagilar tashkil etadi:[6]

- nerv-psixik kasalliklar, inson nerv sistemasini nihoyatda charchaganligi.
- oiladagi psixologik muhitning nosog'lomligi va ota-onalarda pedagogik-psixologik bilimlarning yetishmasligi.
- shaxsning harakter xislati, ijtimoiy muhitning yomonlashuvi.

Agressivlikning me'yordan ortishi natijasida shaxsda asab tizimining buzilishi, nerv-psixik kasalliklar, kommunikativ malakalarning pasayishi, o'z-o'ziga adekvat baho bera olmaslik, ishonch hissining yo'qolishi, o'z-o'zini boshqara olmaslik, xavotirlanish darajasining ortishi, frustratsiya, depressiya, stress kabi salbiy oqibatlar kuzatiladi [2].

Xulosa. Agressiv xatti-harakatlar jamiyat uchun jiddiy oqibatlarga olib kelishi mumkin. Bu jismoniy va ruhiy zararga, shaxslararo munosabatlarning buzilishiga, ruhiy salomatlikning yomonlashishiga, jinoyatchilikning kuchayishiga va jamoat tartibining buzilishiga olib kelishi mumkin. Agressiv xatti-harakatlar jamiyatda turli shakllarda va turli darajalarda namoyon bo'lishi mumkin. Ushbu hodisaning tarqalishi ko'plab omillarga, jumladan, madaniy, ijtimoiy, iqtisodiy va individual xususiyatlarga bog'liq.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Агапов П.В. Проблема агрессивности и деструктивности в психоаналитической социологии: от Фрейда к Фромму: Дис.. канд. социолог, наук. - М., 2000. - 152 с.
2. Агрессия у детей и подростков: Учеб. Пособие. / Н.М. Платонова. СПб.: Речь, 2004. - 336 с. 3. Адлер А. Как управлять стремлением к превосходству. // Адлер А. Воспитание детей.

VOLUME-3, ISSUE-3

3. Взаимодействие полов. — Ростов на Дону.: Феникс, 1998,- 448 с. 4. Алфимова М.В., Трубников В.И. Психогенетика агрессивности. // Вопросы психологии. 2000. - № 6. - С. 112-121.
4. F.Rasulova. O'smirlarda agressiv xulq-atvor namoyon bo'lishining psixologik xususiyatlari. // psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. T- 2018 yil. 142 b.
5. Gainazarovna, S.T., & Ikromjon o'g'li, I. A. (2024). O'smirlarda agressiv xulq-atvor namoyon bo'lishining ijtimoiy-psixologik xususiyatlarining korreksiyasi va proflaktikasi. Miasto Przyszłości, 48, 1421-1425.
6. Kushanova, M.I. (2024). O'smirlar agressiv xulq-atvorining ijtimoiy-psixologik tavsifi. Hozirgi zamon psixologiya ilmidagi dolzarb muommolar: yechimlar va imkoniyatlari, 57-60.

